

**XX ASR 20-YILLARIDA O'ZBEKISTONDA YANGICHA PEDAGOGIK
O'QUV YURLARINING VUJUDGA KELISHI****Mardiyeva Guzal Karimovna**

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Ijtimoiy va gumanitar fanlar kafedrasida assistenti

+998979134600

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1920-yillarda O'zbekistonda yuzaga kelgan pedagog kadrlarga ehtiyoj va muammolar, ushbu muammolarga yechimlar sifatida yangi yo'nalishdagi pedagogik o'quv yurtlarining vujudga kelishi haqida bayon etilgan. Shuningdek ushbu bilim yurtlaridagi o'itish tizimi va o'quvchilar salmog'i tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Pedagogika kurslari, xalq ta'limi, 1- va 2- bosqich maktablari, o'qituvchilar, sovet modeli.

Kirish. Yangi iqtisodiy siyosat islohotlari davrida o'quv yurtlari tarmog'ining keskin qisqarishi, maoshning nihoyatda kamligi, ustiga-ustak o'z vaqtida berilmasligi oqibatida ko'plab o'qituvchilar maktabdan ketib qoldi, shu asnda pedagog xodimlar tayyorlash jiddiy muammoga aylandi. Bularning barchasi o'quv jarayoniga salbiy ta'sir etdi, maktab qurilishiga xalal berdi. Bu muammoni muvaffaqiyatli hal etish maqsadida Maorif xalq komissarligining maktab bo'limi 1921-yili barcha turdagi o'quv yurtlari uchun o'qituvchilar tayyorlash va qayta tayyorlash yuzasidan keng dastur qabul qildi.

Materiallar va metodlar. Asosiy e'tibor, avvalgidek, kurs o'quviga qaratildi. Birinchi bosqich mak-tablari uchun qisqa muddatda o'qituvchilar tayyorlovchi kurslar shaharlarda, tuman markazlarida va yirik qishloqlarda ham ochildi. Maorif xalq komissarligi qoshidagi maxsus komissiya ularning faoliyatini muvofiqlashtirib turdi.

Bunday kurslarning tinglovchilari yosh ishchi va dexqonlardan iborat bo'lar edi. Shuning uchun kurslarda marksistik g'oyaviy tarbiyaga, tegishli siyosiy mashg'ulotlarga asosiy e'tibor berildi. Partiyaning eski fikrlar, ko'nikma va odatlardan qutulish "asnosida" mehnatkashlar ommasini tarbiyalash va ularga ta'lim berish, "ularni kommunizm qurishga tayyorlash" ishlarini yo'lga qo'yish haqidagi talabi bosh g'oyaviy yo'nalish bo'lib xizmat qildi.

Pedagogika kurslari, odatda, maktabda o'qtish tugagach, bahorda boshlanar, mashg'ulotlar kech kuzgacha 4-5 oy davom etardi. Viloyat va uyezdlardagi kurs -lar eng yaxshi maktablarda tashkil etilardi. Respublika Maorif xalq komissar-ligi markaziy kurslarni tajriba-ko'rgazma maktablarida va maorif institutlarida tashkil qilardi. Kursga kelganlar yotoqxonalarga joylashtirilib, ular uchun o'sha davrga xos

imkonqadar sharoit yaratildi. Tinglovchilar orasida chalasavodlar uchrasada, ularni shu yerning o'zida yozish va hisoblashga o'rgatildi, dasturda sovet hokimiyatining dekret va ko'rsatmalari, syezd qarorlari, shuningdek xalq ta'limi konferensiyalari materiallarini o'rganish asosiy o'rin tutardi. Umumta'lim fanlari, o'qitish uslubi o'rgatildi. Tinglovchilar o'rtasida bahs keng yo'lga qo'yildi. Respublika Maorif xalq komissarligining pedagogika ta'limi bo'limi tayyorlov va takrorlov kurslari, o'qituvchilik, maktab yo'riqchilari kabi sohalarda qisqa kurslar tashkil qildi. Toshkent, Samarqand, Qoqon va Verniy (Almati) shaharlarida birinchi bosqich rus maktablarining 100 nafar o'qituvchisiga mo'ljallangan takroriy kurslar ishlab chiqildi. Mashg'ulotlar sinf va sinfdan tashqarida olib borilar edi. Sinf mashg'ulotlarida tinglovchilar ma'sul o'qituvchi rahbarligida umum pedagogik va umum milliy mavzularni o'rganishdi, sinfdan tashqari mashg'ulotlar esa ishlab chiqarish mehnatini (ustaxona, tomorqa) tashkil etish va pedagogika amaliyotini o'tashga bag'ishlandi. Maktab o'qituvchilari majburiy tartibda takroriy kurslarda o'qishi zarur edi. Turk MIQ ning sirkulyar xatiga binoan (1920-yil aprel) qirg'iz (qozoq) maktablarining qisqa muddatli pedagogika kurslarida o'qigan barcha o'qituvchilari takroriy pedagogika kurslarida o'qish uchun 10-maydan kechikmay Toshkent yoki Chimkentga kelishlari lozim edi.

Takroriy kurslarda o'qishdan bo'yin tovlaganlar ishdan bo'shatilib, "javobgarlik-ka" tortilardi.

Ikkinchi bosqich maktabini tugatgan yoki uyida ikkinchi bosqich maktab hajmida bilim olgan shaxslar muallim tayyorlov kurslariga qabul qilingan. Bitiruvchilar birinchi navbatda yo'llanma bilan qishloqqa ishga yuborilardi. Bunday kurslar joylarga qisqa vaqt ichida ko'p miqdorda o'qituvchi tayyorlab yuborish imkonini berardi. Ammo bunday o'qishda tayyorgarlik darajasi nihoyatda past edi. 6 soatdan 220 kunga mo'ljallangan birinchi bosqich maktablari uchun ixtisosli o'qituvchilar tayyorlovchi doimiy yillik kurslar yaxshi natija berdi. Bundan tashqari, oliy pedagogika o'quv yurtlaridan taklif qilingan o'qituvchilar ishtirokida ma'ruzalar ommaviy uyushtirildi. Qirg'iz (qozoq) maktablari uchun qisqa muddatda o'qituvchilar tayyorlash maqsadida qirg'iz instituti qoshida yillik pedagogika kurslari tashkil etildi. 1921-yili unga 16 yoshdan 24 yoshgacha bo'lgan 17 kishi qabul qilindi, shundan ikki nafari ayol edi. Kurslar hisobotida keltirilishicha, mashg'ulotlar davomiyligini uzaytirish lozim edi, negaki "dekabr va yanvar oylarida o'qituvchilarning ozligi tufayli dars olib borilmadi, bu hol dasturni bajarish imkonini bermadi". O'qituvchilar tanqisligi birinchi bosqich maktablarigina emas, shuningdek, tub aholi ona tilida o'qiydigan ikkinchi bosqich maktablari uchun xam xos edi. Ular ham mahalliy millat vakillarini o'qitish, ham til o'rganishni xohlagan yevropalik o'qituvchilar tayyorlash asosida yetkazib berildi. Shuning uchun Turkiston Sharqunoslik institutida 1921-yili sharq tillari bo'yicha

yillik kurslar ochildi, bunda ikki davra qirg'iz(qozoq), ikki davra o'zbek, bir davra turkman va bir davra fors guruhlarini bor edi. Har bir bo'limda 20 kishidan shug'ullandi. Ayollar uchun maxsus kurslar tashkil etildi. 1924-yili Samarqanddagi ayollar kursida 90 kishi shug'ullandi, kuzga kelib to'la kursni sakkiz nafar qiz bitirdi. O'quv yili tugaganda (1924-yil oktyabr) turli muddatli kurslarni 1057 nafar o'qituvchi bitirdi, ularning yarmidan ko'pi o'zbeklar edi. Ammo baribir, ilgari qanday hammasi joyda o'qituvchi yetishmasdi. Qishloqdan kelganlar kursning tinglovchilarining asosiy qismini tashkil etardi. Ko'pchilik tinglovchilarning pedagogik stajida juda oz edi. Masalan, 1924-yilda shunday kurslarda 1616 kishi shug'ullangan bo'lib, aksariyati o'zbeklar (1444 kishi), ijtimoiy ahvoriga ko'ra ko'pchiligi dehqonlar (1482 kishi) edi. Bulardan 225 kishi maktabda umuman ishlamagan, 1341 kishining ish stajida 3 yildan ortiq emas edi. 1925-yildan birinchi bosqich maktablari uchun uzluksiz va rejali asosda o'qituvchilar tayyorlandi, lekin uning asosiy shakli qisqa kurslar bo'lib qolaverdi. Qayta tayyorlashga birinchi bosqich maktabining 85% va qishloq maktabining 100% o'qituvchilari jalb qilindi. Bu davrda respublikada malakali o'qituvchilar 2748 nafarni tashkil etdi. Bunday kurslar maktablarni o'qituvchilar bilan tezroq ta'minlash imkonini bersada, ammo mutaxassislik bo'yicha ham, o'qitish uslubi-yati sohasida ham chuqur bilim berolmasdi. Bu vaqtinchalik, favqulotda chora edi.

Natija va tahlillar. 20-yillarning birinchi yarmida maorif institutlari yuqori malakali maktab o'qituvchilari tayyorlashning asosiy manbai bo'lib qoldi. Alohida oliy o'quv yurti bulmaganligi uchun ularda boshlang'ich maktab va savodsizlikni tugatish maktablari uchun o'qituvchilar tayyorlandi. Ilk maorif institutlari 1920-yili Toshkentda ochilgan edi. Shular jumlasidan, Temiryazev nomidagi Xalq maorifi instituti o'lka pedagogika o'quv yurti bo'lib, unda o'qish muddati to'rt yil edi, dastlabki ikki yilda umum ta'lim fanlari o'qitilgan, qolgan ikki yilda ayrim mutaxassisliklar bo'yicha pedagoglar tayyorlanardi. O'quv dasturi ikkinchi bosqich maktablar uchun o'qituvchilar tayyorlashga mo'ljallangan edi. Boshqa maorif institutlarida ham o'qish muddati to'rt yil bo'lib, ularda birinchi bosqich milliy maktablari uchun o'qituvchilar tayyorlandi.

TASSR XKS 1920-yil sentyabrda chiqargan buyrug'ida keltirilganidek: "Maktab ta'limi sohasida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash maqsadida" keyingi yil kuzidan Toshkentda quyidagi pedagogika o'quv yurtlari ochiladi:

a) Temiryazev nomidagi Xalq maorifi instituti -Turkiston Respublikasidagi barcha xalqlar uchun mo'ljallangan oliy o'quv yurti, o'qish rus tilida;

b) Qirg'iz xalq maorifi instituti, o'qish qirg'iz tilida (hozirgi qozoq tili nazarda tutiladi);

v) ikkita o'zbek xalq maorifi instituti (erkaklar va ayollar uchun), o'qish o'zbek tilida;

- g) Turkman xalq maorifi instituti, o'qish turkman tilida;
d) Turk-tatar maorifi instituti, o'qish tatar tilida olib boriladi.

Ushbu buyrug'ida ko'rsatilishicha, maorif institutining ilmiy xodimlari – qo'mita a'zolari, o'qituvchilar, laborantlar Turkiston Davlat universiteti xodimlariga, ularning tinglovchilari harbiy bilim yurti kursantlariga tenglashtiriladi. Marvda Turkman maorif instituti, Toshkentda Mahalliy yahudiy maorif instituti barpo etildi.

Xalq ta'limining umumiy masalalarini ishlab chiqish, yangi maktab g'oyalari keng omma o'rtasida yoyish, to'plam, monografiya, risola va pedagogika sohasidagi jurnallar chop etish maorif institutlari dasturiga kiritildi. Maorif institutlari qoshida bolalar bog'chasi, 1- va 2- bosqich maktablari, bolalar klubi, katta yoshdagilar uchun maktab va xalq o'quvlari uchun auditoriyalar, kutubxona, duradgorlik, tokarlik, temirchilik, chilangarlik ustaxonalari, shuningdek, fizika, kimyo, tabiiy-tarixiy laboratoriyalar, rasm sinflari kabi tajriba muassasalarini tashkil etish ko'zda tutildi.

Toshkentning eski shahar qismidagi ayollar o'qituvchilik kurslari o'zbek ayollari maorif institutini tashkil etish uchun asos bo'ldi. Milliy maorif institutlari 1918-yilda barpo etilgan Poltoraskiy nomidagi Pedagoglar shaharchasidagi pedagogika bilim yurtining qozoq, o'zbek va tatar guruhdagi negizida ochildi.

Xalq maorifi institutlari oliy pedagogika o'quv yurtlari sifatida bo'lishi, "u yerda maktab mehnat jarayonlarini yuritishga texnik jihatdan tayyorgarlik ko'rgan, ilmiy bilim olgan va sotsializm qurilishining yorqin kelajagiga ishongan maktab xodimlarini tayyorlash" ga mo'ljallangan edi. Bunga eng yaxshi pedagog va ilmiy kuchlar jalb etildi. Maxsus pedagogika fanlarini o'qitishga alohida e'tibor berildi. Maorif xalq komissarligi buyrug'i bilan Maorif instituti xodimlariga Turkiston DU o'qituvchilari bilan barobar haq to'landi. Temiryazev nomli institutdan boshqa maorif institutlari oliy o'quv yurtlari deb tan olinmadi, boshqa fanlar o'qituvchilari (shuningdek, Temiryazev nomli Maorif institutining tayyorlov kursi o'qituvchilari ham) universitetning ishchi fakultetlari o'qituvchilariga tenglashtirildi.

1921-yili Turkiston oliy maktablarini isloh qilish maqsadida tuzilgan Turkmaorif ta'lim komissiyasi Turkiston Davlat universitetining barcha fakultetlari va Sharqshunoslik hamda Temiryazev nomidagi Maorif institutlari faoliyatini chuqur tahlil etdi. Temiryazev nomidagi Maorif instituti, komissiya xulosasiga ko'ra dastlabki ikki kursning dasturini ko'rib chiqishi lozim, deb hisoblandi, negaki u gumanitar va tabiiy-tarixiy fan sohalarini qamragan bo'lib, nihoyatda keng yo'nalishga ega edi. Bundan tashqari, maorif institutlarini yuqori ilmiy saviyadagi Turkiston DU fakultetlari, uning fakultetlararo kafedralari kabi-larga yaqinlashtirish, shuningdek, komissiya o'qituvchilardan foydalanishni yaxshilash fikridan kelib chiqib, ular hamkorligida ishlash qulay, ayni vaqtda davlat mablag'ini tejaydi degan xulosaga keldi. Shuning uchun Temiryazev nomidagi Maorif instituti

Turkiston Davlat universitetining pedagogika fakultetiga aylanti-rildi.O'qituvchilar tayyorlashni takomillashtirish maqsadida, respublika maktablari ehtiyojini hisobga olib,maorif institutlari to'rt yillik o'quv muddatlarini saqlab qoldi va ular pedagogika bilim yurti yoki pedagogika texnikumlari tarzidagi o'rta maxsus o'quv yurtlariga aylantirildi.

1922-yil boshlarida respublika Maorif xalq komissarligining pedagogika ta'limi bo'limi ixtiyorida qisqa muddatli kurslardan tashqari 11 ta o'rta pedago-gika o'quv yurtlari mavjud bo'lib, bular yuqorida ko'rsatilganlardan tashqari, Toshkentdagi Mahalliy yahudiy maorif instituti,Nikolskiy qishlog'idagi pedago-gika texnikumi, Samarqand O'zbek maorif instituti, Marv Turkman maorif insti-tuti,Qo'qon O'zbek pedagogika kurslari, Olmaota qirg'iz (qozoq) pedagogika kurs-lari,Chimkent qirg'iz(qozoq) pedagogika kurslari edi.

Toshkentning eski shahar qismidagi(viloyat) pedagogika texnikumi ham shakllanish bosqichida edi,ikkinchi bosqich o'zbek maktabi texnikumga ay-lantirildi.Toshkent O'zbek maorif institutida uch asosiy kurs (54 o'quvchi) va ikki tayyorlov(77 tinglovchi) kurslari,yillik o'qituvchilik kurslari(25 tinglovchi) ishlab turdi.Maorif institutida o'quvchilar tabiat,tarix va fizika kabinetlaridan tashqari etikdo'zlik,muqovasozlik va tikuvchilik bo'limlariga ega bo'lgan ustaxo-nada ishlab chiqarish mehnatiga o'rgatilgan. Ammo institutning moddiy ahvoli unchalik yaxshi emas,binolar tamirtalab edi,55% o'quvchigina maxsus kiyim bilan ta'minlangan edi.

O'zbek ayollar maorif institutida(Toshkentning eski shahar qismida) uch asosiy va uch tayyorlov sinflari bo'lgan, maktab kursini bitirgan qizlar nihoyatda kamligi uchun tayyorlov sinflariga chalasavodlar ham qabul qilingan. Bunda 140 ayol shug'ullanib,ulardan 60 nafari asosiy kurslarda o'qir edi. Internatda binolar yetishmas,shuning uchun o'quvchilarning 70%i xonadonlarda yashardi. Jihozlangan o'quv xonalari yo'q, kutubxona esa nihoyatda qashshoq bo'lgan. Bichish va savatsozlik ustaxonalari ishlab turgan, 80% o'quvchi qizlar maxsus kiyim bilan ta'minlangan, choyshab va yostiq jildlari yetishmasdi. Qolgan o'quv yurtlari, xususan chekka joydagilar, moddiy jihatdan yanada xarob bo'lib, asosan o'quv sinflari kam edi.Toshkentdagi maorif institutlari ham oziq-ovqat va yoqilg'i bilan yaxshi ta'minlanmasdi.O'tin ajratilsa ham uni tashish uchun na transport, na mablag' topilar edi.

Xulosa. Oktyabr to'ntarishidan keyin ta'limning sovet modeli o'rnatila boshlandi. Barcha turdagi o'quv yurtlarini moslashtirish, o'quv-tarbiya jarayonini siyosat-lashtirish,utopik kommunistik dunyoqarashni joriy etish bu tizimga xos xususiyat edi. Sovet rahbariyati dastlab avvalgi har ikkala ta'lim tizimini ildizi bilan qo'po-rish siyosatini tutdi. Qisqa vaqt ichida bolsheviklar chor hukumati ta'limi tizimini yo'qotib,"yakdil mehnat maktabi" sovet modelini o'rnatishga muvaffaq bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zR MDA, 34-f.,1-ro'yxat, 25-ish,20-varaq
2. O'zR MDA, 34-f.,1-ro'yxat, 472-ish,29-varaq
- 3.O'zR MDA, 17-f.,1-ro'yxat, 1070-ish,398-varaq
- 4.O'zR MDA, 34-f.,1-ro'yxat, 472-ish,30-varaq
- 5.O'zR MDA, 34-f.,1-ro'yxat, 970-ish,31-varaq
- 6.O'zR MDA, 34-f.,1-ro'yxat, 674-ish,23-varaq
- 7.O'zR MDA, 34-f.,1-ro'yxat, 2581-ish,88-varaq
- 8.O'zR MDA, 34-f.,1-ro'yxat, 2658-ish,211-varaq
- 9.Раджабов С. К истории советской школы в Узбекистане... С. 43